

Semnal editorial

George Ritzer

Mcdonaldizarea societății, București, Editura Comunicare.ro, 2003, 247 p. (*The McDonaldization of Society*, Thousand Oaks, Pine Forge Press, 2000. Trad. rom. Victoria Vușcan)

Este un *best-seller* sociologic. Cartea profesorului de la University of Maryland s-a vândut în peste o sută de mii de exemplare. A fost tradusă în șaisprezece țări din toate colțurile lumii, din Finlanda în Japonia, din Italia în Argentina, în mai toate statele ex-comuniste. Este meritul Editurii Facultății de Comunicare și Relații Publice "David Ogilvy" de a fi pus la dispoziția cititorilor din România, în primul rând a studenților din domeniul științelor socioumane, o lucrare "în care teoria socială este folosită pentru a critica societatea, oferindu-i astfel o bază pentru a fi îmbunătățită" (p. 14). *Mcdonaldizarea societății* se înscrie în tradiția lucrărilor marilor teoreticieni ai sociologiei Karl Marx, Émile Durkheim, Georg Simmel, Max Weber, C. Wright Mills, Jürgen Habermas - după cum declară însuși autorul. Este bazată pe teoria raționalizării formulată de Max Weber (1864-1920) în *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (*Die Protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus*, 1904-1905) și Economie și societate (*Wirtschaft und Gesellschaft*, 1921). În locul "coliviei de fier" a raționalității, George Ritzer așază "colivia de fier" a mcdonaldizării. Metafora a prins. Termenul de "mcdonaldizare" figurează în cele mai recente dicționare de sociologie.

Totuși, ce se înțelege prin "mcdonaldizare"? Aplicarea principiilor de funcționare a restaurantelor McDonald's în tot mai multe sectoare ale vieții sociale și în tot mai multe țări din întreaga lume. George Ritzer consideră că principiile care au asigurat succesul restaurantelor *fast-food*: "eficiența" (alegerea

mijloacelor optime pentru realizarea unui scop), "calculabilitatea" (stabilirea de standarde numerice atât pentru procese, cât și pentru produse), "predictibilitatea" (anticiparea unei situații, ceea ce presupune disciplină, ordine, uniformizare, rutină, operațiuni metodice) și "controlul prin tehnologie" (eliminarea incertitudinii comportamentelor umane) se regăsesc din ce în ce mai frecvent în viața socială contemporană. Aceste principii intercorelate exprimă raționalitatea sau, după expresia lui Max Weber, "devrăjirea" lumii postmoderne. "Raționalitatea" (*rationality*), "colivia de fier" a societății moderne și postmoderne, are în teoretizarea mcdonaldizării un sens negativ, opus celui de "rațiune" (*reson*), astfel că sistemele raționale sunt adesea neraționale (*unreasonable*).

Chiar dacă raționalitatea era prezentă în organizarea vieții sociale și înainte de 1955, anul în care au intrat în scenă restaurantele McDonald's (vezi managementul științific al muncii, teoretizat în 1909 de Frederick W. Taylor, și banda rulantă, introdusă de Henry Ford în producția de automobile), abia industria *fast-food* a oferit un model pentru relațiile sociale. Se poate vorbi - așa cum aprecia George Ritzer, în interviul acordat publicației *The Sun*, (iunie 2002) - de o "adevărată revoluție a mcdonaldizării", care are o serie de aspecte pozitive, contrabalansate și chiar depășite însă de aspectele nedorite, în primul rând de dezumanizarea relațiilor interpersonale.

Procesul mcdonaldizării, care se manifestă în grade diferite în variatele sectoare ale vieții sociale, este ireversibil, dar se pot imagina modalități de reducere a efectelor sale negative, pentru umanizarea societății în care trăim și muncim. În acest sens George Ritzer oferă un *Ghid practic de supraviețuire* (pp. 185-211) pentru cei care văd mcdonaldizarea

ca pe o pe o "colivie de cauciuc" din care pot evada. Cei care văd mcdonaldizarea ca pe o "colivie de catifea" nu au nevoie de un asemenea ghid, pentru că ei consideră că trăiesc deja în paradis. Totuși, cei mai mulți oameni vor să scape din "ghearele mcdonaldizării". Dată fiind această situație, specialiștii în științele socioumane trebuie să se implice, criticând "iraționalitatea raționalității" și, în același timp, imaginând modalități de umanizare a muncii, de sporire a satisfacției în relațiile interpersonale și integrupale, precum și proiectând "nișe neraționalizate" în cadrul sistemelor raționalizate.

Cartea *Mcdonaldizarea societății*, tradusă cu profesionalism de lector univ. Victoria Vușcan (care semnează și Notele infra-paginale), este scrisă pentru a fi accesibilă unui public larg. Ediția princeps (1993), ca și ediția doua, revizuită (1996), se adresa unui public avizat, având subtitlul *O investigație despre caracterul schimbător al vieții sociale contemporane (The McDonaldization of Society: A Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life)*. Același public l-a avut în vedere Georger Ritzer când a scris *The McDonaldization Thesis. Exploration and Extensions* (Londra, Sage Publications, 1998, 212 p.). După publicarea lucrării de mare succes *Mcdonaldizarea societății* (2000/2003), rămâne în sarcina editurilor specializate să traducă în continuare din lucrările lui George Ritzer, în primul rând *Tezele mcdonaldizării*.

Ana Rodica Stăiculescu și Daniela Jitcov
Sociologie, Constanța, Ovidius University Press, 2002, 648 p.

Înmulțirea manualelor universitare de sociologie este un semn al revirimentului acestei discipline academice după evenimentele din decembrie 1989. Apariția unor asemenea lucrări este cu atât mai îmbucu-

rătoare cu cât unele dintre ele, cum este cazul manualului elaborat de prof. univ. dr. Ana Rodica Stăiculescu și asist. univ. Daniele Jitcov de la Universitatea "Ovidius" din Constanța, propun perspective distincte asupra câmpului de cunoaștere a fenomenelor sociale.

Autoarele trasează dintr-un început axele demersului lor: "studiul sociologiei trezește conștiința socială" (C. Wright Mills, 1959) și "nici o știință nu cere mai adâncă și mai deplină inițiere decât sociologia" (Nicolae Iorga, 1940). Parcurgerea volumului (650 de pagini, format A4, la un rând) ne convinge de adevărul celor spuse despre sociologie. În acest sens, sunt puse în discuție funcțiile sociologiei ca știință (p. 68) și unitatea și diversitatea în sociologie (p. 29).

După capitolul introductiv care tratează aspectele ontogenetice ale sociologiei (pp. 7-77) și capitolul despre teoriile și paradigmele sociologice (pp. 77-169), autoarele organizează discursul astfel: *Instituțiile sociale* (Capitolul III), *Organizarea vieții sociale* (Capitolul IV), *Stratificarea socială și structura socială*. *Inegalitatea socială* (Capitolul V), *Societate în schimbare* (Capitolul VI). Recunoaștem în structura manualului teme de cea mai mare actualitate, precum inegalitatea socială și societatea în schimbare. De altfel, trimitere la realitatea imediată, la situația din România sunt prezente în toate capitolele lucrării, fapt care, îi sporește valoarea didactică. Remarcăm informarea bogată și prezentarea sistematică a punctelor de vedere din literatura de specialitate din România și pe plan mondial. Într-o ediție viitoare a manualului, s-ar cuveni poate să se accentueze caracterul didactic al discursului prin precizarea, la începutul fiecărei lecții (capitol și subcapitol), a obiectivelor generale și specifice, prin formularea unor întrebări recapitulative, relevarea cuvintelor-cheie și prin recomandarea unor lucrări fundamentale pentru problematica pusă în discuție.

Adrian Neculau (coord.)

Manual de psihologie socială, Iași, Editura Polirom, 2003, 340 p.

După aproape un deceniu de la publicarea primului manual universitar de psihologie socială din perioada postdecembristă (I. Radu, P. Iluș și L. Matei. *Psihologie socială*. Cluj-Napoca, Editura Exe, 1994), apare la Iași, prin stăruința neobosită a profesorului Adrian Neculau, un nou manual destinat "tuturor studenților, profesorilor, cercetătorilor și practicienilor care studiază psihologia socială: psihologi, sociologi, pedagogi, asistenți sociali, politologi, specialiști în comunicare, jurnaliști, economiști, juriști" (p. 17). Coordonatorul apreciază că manualul încheie un ciclu de dezvoltare a cunoașterii în domeniul psihologiei sociale, văzută ca "disciplină de hotar": "Domeniul nostru - precizează Adrian Neculau - nu este nici individul, ca unitate separată, dar nici grupurile sau organizațiile, ca structuri autonome, ci interacțiunea umană fie că urmărim elementele de stabilitate și schimbare ale acestui proces, fie că sunt gem preocupați de apariția unor noi forme și modele ale interacțiunii" (p. 21).

Manualul, care reunește competențele unora dintre membrii Laboratorului "Psihologia câmpului social" de la Universitatea "Al. I. Cuza" din Iași, dar și ale unor specialiști de la Universitatea din București și de la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, are șase secțiuni: *Introducere în psihologia socială, Procese individuale, Relații și procese interpersonale, Structuri, procese de grup și influență socială, Procese intergrupuri, Procese colective*. În cadrul acestor secțiuni, ca lecții, sunt tratate unele teme care se regăsesc în mai toate manuale de circulație internațională: Domeniul psihologiei sociale (A. Neculau), Istoria psihologiei sociale (S. Chelcea și Șt. Boncu), Metodele psihologiei sociale (M. Curelaru), Personalitatea (A. Neculau și C. Dârțu), Eul

(O. Lungu), Cognația socială (O. Lungu), Atribuirea (C. Dârțu), Atitudinea și schimbarea atitudinală (M. Boza), Relațiile intime (P. Iluș), Agresivitatea (N. Mitrofan), Comportamentul prosocial (S. Chelcea), Grupul (A. Neculau), Procesele de grup (Șt. Boncu), Influența socială (Șt. Boncu), Stereotipuri, prejudecăți, discriminare socială (D. Nastas), Gândirea socială (A. Neculau), Reprezentările sociale (A. Neculau și M. Curelaru), Memoria socială (A. Neculau și T. Constantin). Manualul se încheie cu textul statutului Asociației Române pentru Cercetare și Intervenție în Psihologia Socială (înființată în ianuarie 2002, sub președinția lui Adrian Neculau).

După tipicul manualelor americane, *Manualul de Psihologie socială* are glosar, casete, recomandări bibliografice și o bibliografie selectivă. Deși lecțiile (capitolele) sunt inegale ca extensie și reflectă preocupările de cercetare ale fiecărui autor, manualul reușește să prezinte într-o manieră relativ unitară câmpul vast și multiparadigmatic al psihologiei sociale.

Valentina Marinescu

Introducere în teoria comunicării.

Principii, modele, aplicații, București, Editura Tritonic, 2003, 288 p.

Este cât se poate de îmbucurător faptul că tot mai mulți titulari de disciplină își fac publice prelegerile pe care le țin studenților de la facultățile cu profil sociuman. Așa procedează și lector univ. dr. Valentina Marinescu care își propune să prezinte "un alt mod de abordare a disciplinei universitare *Introducere în teoria comunicării*". Textul propriu-zis îl constituie "numeroasele probleme apărute în timpul anului universitar 2001-2002, așa cum au fost semnalate de studenții fostului an I de la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării" (p. 5) și de la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială.

Autoarea inițiază „re-citirea” teoriilor comunicării și încearcă să dea răspuns unor întrebări firești ale studenților (La ce îmi folosește materia pe care o învăț? Cum pot folosi teoriile prezentate în viitoarea profesie?). Structura lucrării reproduce programa analitică a cursului de *Introducere în teoria comunicării*. Deducem că în programă sunt incluse temele: 1) Noțiunea de comunicare, 2) Comunicare și interacțiune. Comunicarea nonverbală; 3) Kinezică și proxemică; 4) Ascultarea și autodezvăluirea; 5) Comunicarea verbală; 6) Comunicarea intra- și interpersonală; 7) Comunicarea directă și cea mediată; 8) Structura procesului de comunicare; 9) Limba ca sistem; 10) Modele ale comunicării; 11) Semne, semnificații, coduri și canale; 12) Forme de comunicare; 13) Perspectiva tehnologică și cea a teoriei informației asupra comunicării; 14) Perspectiva lingvistică asupra comunicării; 15) Perspectiva psihologică asupra comunicării; 16) Perspectiva sociologică asupra comunicării; 17) Comunicarea persuasivă și propaganda.

Din multe puncte de vedere lucrarea doamnei Valentina Marinescu poate fi un model pentru cei care predau în domeniul științelor socioumane. Mă refer la structura materialului: expunerea succintă a teoriilor, specificarea obiectivelor fiecărei prelegeri, semnalarea termenilor-cheie și a lecturilor suplimentare, precum și oferirea unor probleme spre reflecție (exerciții și aplicații). Partea a doua a lucrării, *Indicații și soluții* (pp. 235-77) încorporează un efort didactic remarcabil. Exercițiile sunt bine gândite și soluțiile pertinente. Bibliografia este cuprinzătoare și corect consemnată. Rămâne ca subiect de reflecție măsura în care se justifică „imperialismul științelor comunicării”, manifestat prin exproprierea unor teme clasice ale sociologiei, psihologiei și psihosociologiei.

Ion Chelcea

Privire către noi înșine, ca popor, Pitești, Editura Universității din Pitești, 2002, 276 p.

La împlinirea a 100 de ani de la nașterea etnografului și sociologului Ion Chelcea (5 februarie 1902 - 9 septembrie 1991), în colecția *Profiluri sociologice*, coordonată de lector univ. dr. Cornel Constantinescu, a apărut cel de-al patrulea volum omagial, de această dată cuprinzând nu o suită de studii și evocări dedicate unor personalități marcante din domeniul științelor socioumane, ci un text datând din 1984, care, din cauza cenzurii comuniste, nu a putut să vadă până acum lumina tiparului. Volumul, lansat cu prilejul simpozionului *Identitate națională și identitate europeană* desfășurat la 1 Decembrie 2002 cu participarea studenților de la Facultatea de Teologie și Asistență Socială din cadrul Universității din Pitești, este nu numai un semn de neuitare a unui intelectual argeșan, dar și un gest reparatoriu.

Profesorul Gheorghiuță Geană semnează cuvântul înainte *Ion Chelcea - dincoace și dincolo de etnografie* (pp. 7-15) din care reproducem un scurt fragment: „În 1981 l-am întâlnit pe Ion Chelcea prin dreptul Arhivelor statului. Împlinise 80 de ani. I-am urat sănătate și încă mulți ani. Mi-a mulțumit, îmbrățișându-mă. De obicei era hâtru, dar atunci a adăugat cu voce gravă: „Geană, mie milă de voi,ăștia mai tineri; cum să trăiești și să faci știință într-o vreme ca asta?” Mișcat și nevoit să spun și eu ceva, am îndrăgănit o explicație din care nu lipsea un grăunte de speranță. „Istoria înaintează în unde: când suie, când coboară; noi, acum - am zis - ne aflăm, probabil, pe partea coborătoare a unei astfel de unde”. Dup alți cinci ani, întâmplarea a făcut să neîntâlnim din nou aproape de locul întâlnirii anterioare. Situația din țară nu se schimbă. Mi-a luat-o înainte cu un ton în care spiritul șegalnic revenise, atât cât să atenueze gravitatea situației: „Știi, m-am

gândit la ideea dumitale cu undele... Dar cât durează, domnule, o undă de-asta?" (p. 14).

Privirea către noi înșine debutează cu *Etnografia. Ce se înțelege prin aceasta?* (pp. 21-27). Titularul primului curs de etnografie ținut la Universitatea din Iași (în 1943), Ion Chelcea, apreciază că "etnografia este o știință a culturii populare numai în măsura în care prin aceasta se stabilesc părghiile care duc la atare scop: acela al caracterizării înșăși a poporului ca individualitate, privindu-se în mers istoric și în raport de spațiul său geografic de dezvoltare" (p. 22). În acord cu această viziune asupra etnografiei sunt evaluate contribuțiile etnografice de la cele mai vechi (*Zori de cunoaștere; Nicolae Olahus*, pp. 28-34) până la cele mai recente (Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, pp. 130-37). În structura lucrării se are în vedere nu atât cronologia, cât mai ales viziunea asupra culturii poporului nostru (sinteze parțiale, sinteze integrale, de pe pozițiile altor discipline și, în fine, sinteze etnografice integrale). Etnopsihologiei i se consacră un capitol aparte (pp. 137-68). Ion Chelcea propune analiza poporului român într-o perspectivă zonal-regională, creionând portretele psiho-morale ale moldovenilor, muntenilor, transilvănenilor, bănățenilor, oltenilor și dobrogenilor. Tot de pe pozițiile etnopsihologiei, Ion Chelcea pune în discuție o problemă de mare actualitate: omenia și xenofobia la români (pp. 175-88). Este demnă de atenție formula: "Cu omenia, prudență; cu xenofobia, vigilență" (p. 137). Această formulă pare a îl defini pe autor, despre care Paul H. Stahl, membru de onoare al Academiei Române, spunea "Ion Chelcea face parte din generația de excepție care, între cele două războaie mondiale, a adunat informații asupra vieții sociale din România cea mare, autentici patrioți, care, cu adevărat, și-au iubit țara".

Lucrarea se încheie cu *Dosarul de la Serviciul de personal* al lui Ion Chelcea, care acoperă perioada 1944-1965. Tinerilor

sociologi li se oferă nu numai o temă de reflecție, identitatea națională, dar și un material documentar despre prima etapă a guvernării comuniste în România. A nu se uita că profesorul Ion Chelcea a fost scos din învățământ în urma unui denunț al unui student că la seminar a pus în discuție interzicerea colindatului de Crăciun și că a fost pensionat forțat la vârsta de 55 de ani, că ani de zile nu i s-a mai publicat nimic. La dispariția lui au rămas în manuscris lucrările *Curs de etnografie* (250 p.), *Agricultura tradițională la români* (350 p.), *Monografia comunei Boteni* (360 p.), *Muscelul. Individualitatea sa etnografică* (350 p.), *Clasele de vârstă și gen la români* (210 p.) ș.a.

Elena Beca

Dezvoltarea comunităților, București, Editura Semne, 2003, 181 p.

Noua lucrare publicată de conf. dr. Elena Beca este prin conținut și mod de prezentare un curs universitar destinat studenților de la teologie și asistență socială. Sunt abordate teme de cel mai mare interes și pentru studenții de la sociologie: *Definirea comunităților, caracteristicile specifice ale acestora* (pp. 11-21), *Comunitatea și societatea. Bipolaritatea ființei umane - omul comunitar și omul societății* (pp. 22-31), *Despre rudenie și semnificația ei socială* (pp. 41-50) ș.a. Dealtfel, în Introducere, autoarea spune: "Înțelegerea problematicii comunităților este condiția unei abordări științifice a realității sociale și deschide o perspectivă fundamentală pentru practica în domeniul asistenței sociale" (p. 7).

Așadar, intervenția în viața comunităților pentru înlăturarea unor disfuncționalități trebuie să se fondeze pe o aprofundată cunoaștere a teoriilor sociologice. Această idee străbate întreaga lucrare. În mod expres, sunt prezentate teoriile clasice ale lui Georg Simmel (pp. 69-72) sau Talcott Parsons (pp.

32-40), dar și teorii mai puțin cunoscute sociologilor, precum teoria lui Rosabeth Kanter despre "comunitățile utopice" (pp. 73-85) sau paradigmele "dezvoltării comunităților" ale lui M.G. Ross și W.W. Biddle (pp. 108-13). Ca o particularitate, dat fiind publicul căruiua i se adresează, în lucrare sunt inserate două capitole despre *Puterea spirituală a comunităților* (pp. 60-72).

Din punct de vedere psihosociologic, capitolul *Paradoxul comunității - modul de utilizare a resurselor în comunitate* (pp. 145-51) mi se pare deosebit de bogat în sugestii pentru teme de cercetare noi. "Tragedia comunității" (termenul a fost lansat în 1968 de către Garrett Hardin) este sugerată de "imaginea unei pășuni libere, accesibilă oricui. Orice păstor poate trage beneficii directe din utilizarea ei, putând aduce oricât de multe oi. Fiecare membru al comunității caută să-și sporească oricât de mult beneficiile, în condițiile în care există totuși niște limite naturale. Dar curând pășunea va fi distrusă și nimeni nu va mai putea să pască animale pe aici" (p. 145). "Tragedia comunității" - așa cum arată și autoarea - poate fi analizată și prin prisma teoriei "jocului cu sumă diferită de zero". Ar meritat totuși să ne gândim dacă termenul de "dilema prizonierului" descrie cel mai bine situația. Personal denumesc fenomenul prin sintagma "dilema învinușilor" (vezi *Enciclopedie de psihosociologie*, București, Editura Economică, 2003).

Dincolo de actualitatea temei, de acuratețea prezentării teoriilor, lucrarea a cărei apriție o semnalăm are și meritul de a fi ancorată în realitățile românești. Și aceasta în dublu sens: pe de o parte, prin includerea unui capitol special consacrat dezvoltării comunităților în România (pp. 167-71) și, pe de altă parte, prin utilizarea intensivă a contribuțiilor unor sociologi români la descrierea relațiilor sociale la nivelul comunităților.

Maria Voinea (coord.) *Sex și sancțiune*, București, Editura Mediaun, 2002, 214 p.

Lucrarea realizată de Florin Dumitrescu, Ioan Gaborean, Mihaela Prună și Maria Voinea se adresează atât specialiștilor din domeniul sociologiei, cât și domeniul științelor juridice și are relevanță teoretică, fiind în același timp un ghid foarte util celor chemați prin atribuțiile de serviciu să sancționeze juridic abuzul sexual asupra copiilor, violul, incestul, prostituția și proxenetismul.

În *Cuvânt introductiv*, coordonatoarea, prof. univ. dr. Maria Voinea, precizează: "Comportamentul sexual, ca și cel procreativ, este expresia unui model cultural, care se formează în timp îndelungat sub influența mai multor factori individuali și societali" (p. 5). Scopul declarat al lucrării este de a transmite "ideea că la om satisfacerea instinctelor sexuale trebuie însoțită de dragoste, afecțiune, cunoaștere, încredere, comunicare, ceea ce asigură partenerilor securitate emoțională și morală. Relațiile sexuale practicate în afara sau împotriva acestor coordonate, prin lezarea voinței și sentimentelor individuale, precum și a normelor socialmente acceptate, ies din sfera normalității și moralității și trebuie sancționate ca atare." (p. 6).

Autorii pornesc de la constatarea că pe plan mondial, deci și în România, în ultimile două decenii s-a înregistrat o serie de schimbări legate de căsătorie: a) Creșterea vârstei la prima căsătorie (în România este de 21-22 de ani la femei și de 24-26 de ani la bărbați, apropiată ca medie de SUA); b) Scăderea contingentului de oameni care se pot căsători (având în vedere șansele femeilor și ale bărbaților de a se căsători); c) Acceptarea sexului în afara căsătoriei (toleranța societății față de sexualitatea nonmaritală); d) Creșterea ratei divorțului (desfacerea căsătoriei nu mai este sancționată de societate). Pe baza acestor constatări, autorii încearcă să evidențieze

factorii care intervin în alegerea partenerului de cuplu marital. Sunt trecute în revistă principalele teorii: "Teoria rolurilor și dragostei reciproce", "Teoria spiralei dragostei", "Teoriile socio-culturale", "Teoria personalității", "Teoria flirtului", "Teoria centrului-sateliți" (pp. 13-18). Se ajunge astfel la dragoste, care, după Stephen Jorgensen, ar îmbrăca patru forme de manifestare: a) dragostea prietenească (satisfacția de a fi împreună cu o altă persoană, dorința de a avea intimitate, grijă, afecțiune, securitate în relațiile cu aceasta); b) dragostea altruistă (nevoia de a îl ajuta pe celălalt); c) dragostea pasională, caracterizată prin puternice

elemente sexuale și erotice; d) dragostea romantică, "idealizarea frumuseții, grației și șarmului la o femeie și a curajului, voiniciei și sacrificiului la un bărbat" (p. 24). În psihosociologie se face distincție între "iubirea-pasiune" și "iubirea-camaraderie" și se acceptă "modelul triunghiular al iubirii", propus de Roebert J. Sternberg (1986). Într-o ediție viitoare ar putea fi accentuată dimensiunea psihosociologică în analiza comportamentului sexual.

Interesul pentru lucrarea Sex și sancțiune este sporit și de studiile de caz prezentate în final (pp. 168-99), ca și de frecvențele trimiteri la *Codul penal* din România.

Septimiu Chelcea